

14-12-91

 me

9

Ministerie van Defensie
Militaire Inlichtingendienst

Postbus 20701
2500 ES 's-Gravenhage

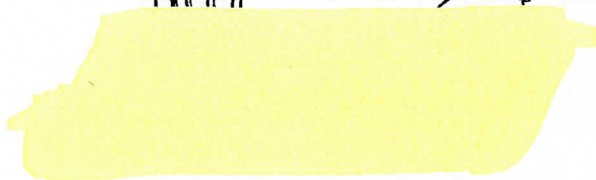
- Aan: Zie verzendlijst

Telefoon 070 - 318 81 88
Telefax 070 - 318 79 51
Telex KYDER/BIV NL 33763

Uw brief	Uw kenmerk	Ons nummer	Datum
Onderwerp		DIS/91/153/5994	16 december 1991
CVIN-bijdrage			

1. Als bijlage bied ik U aan de MID-bijdrage ten behoeve van de CVIN-vergadering van 19 december 1991.
2. Zonder bijlage is deze brief ongeclassificeerd.

Het Hoofd Militaire Inlichtingendienst,
voor deze
het wvd Hoofd Stafafdeling Inlichtingen

Bijlagen
één

Bezoekadres
Kalvermarkt 28
's-Gravenhage

Doorkiesnummer
070- 318 67 36

Verzoeken bij beantwoording datum, nummer en onderwerp te vermelden.

[REDACTED]

Verzendlijst behorende bij brief nr. DIS/91/153/5954 d.d. 16 december 1991

Aan:

Exemplaar nr.:

Voorzitter CVIN

①

Hoofd BVD [REDACTED]

2

Hoofd IDB

3

BuZa/DAV

4

BuZa/AMAD t.a.v. [REDACTED]

5

Plv. Hoofd MID/KM

6

Plv. Hoofd MID/KL

7

Plv. Hoofd MID/KLu

8

Intern:

H/MID

9

HSI/MID

10

HMA/MID

11

HPEA/MID

12

Bureau MA

13 t/m 16

Bureau PEA

17 t/m 20

MID-Archief

21

[REDACTED]

BIJLAGE behorende bij brief
nr.: DIS/91/153/ 5334
d.d. 16 december 1991

CVIN-BIJDRAGE VAN DE MILITAIRE INLICHTINGDIENST D.D. 19 december 1991

MILITAIRE-POLITIEKE ONTWIKKELINGEN

SOVJET UNIE

1. Een nieuwe coup poging ?

Inleiding

De afgelopen weken is door verschillende Sovjet leiders, met name president Gorbachev en MinBuZa Shevardnadze, gewezen op het gevaar van een nieuwe staats-greep poging. Volgens Gorbachev zou een nieuwe coup momenteel in voorbereiding kunnen zijn in kringen van het Militair-Industriële Complex of binnen de structuren van de Verboden Communistische Partij (CPSU). Een woordvoerder van Gorbachev heeft gesteld dat het leger het risico loopt een instrument te worden in handen van wat werd genoemd on-constitutionele politieke krachten, die mogelijk tot nieuw leven zullen worden gebracht. Dit laatste kan slechts betrekking hebben op de CP. In onderstaande beschouwing zal nader worden ingegaan op de mogelijkheid dat op korte termijn inderdaad in de Sovjet Unie opnieuw een coup-poging zal plaatsvinden, waar zowel de strijdkrachten, vertegenwoordigers van de defensie-industrie als functionarissen van het vroegere CPSU-apparaat bij betrokken zijn.

Beschouwing

De desintegratie van de centrale gezagsorganen in combinatie met het ontstaan van nieuwe, van Moskou onafhankelijke machtscentra in de hoofdsteden van de twaalf voormalige Sovjet Republieken leidt tot een sterke spreiding van de macht binnen het grondgebied van de vroegere Sovjet Unie. De fundamentele machtsverschuiving van de centrale overheidsinstanties naar de republieken heeft tot gevolg dat de Sovjet Unie als eenheidsstaat plaatsmaakt voor ad-hoc samenwerkingsverbanden tussen soevereine en deels volledig onafhankelijk geworden republieken. De overeenkomst tussen de Russische Federatie, de Oekraïne en Witrusland over de vorming van een gemeenbest, waar ook de vijf Centraal-Aziatische republieken zich nu bij willen aansluiten, is daar een voorbeeld van.

Deze ontwikkelingen hebben voor het defensie-apparaat van de voormalige Sovjet Unie grote consequenties. Hoewel de strijdkrachten en de centrale defensie-bureaucratie (Ministerie, Generale Staf) nog steeds Unie-organen zijn en hun toekomstige taken op Unie-niveau blijven zien, vindt de-facto een decentralisatie van het gezag over de strijdkrachten plaats. Ze zijn inmiddels op budgettair gebied afhankelijk geworden van de republieken en in het bijzonder van Rusland dat zich voor de betaling van salarissen en pensioenen van (voormalig) militair personeel garant heeft gesteld.

Door interne verdeeldheid slaagt de defensie-leiding er niet in om adequaat te reageren op de veranderde machtsverhoudingen en houdt zij vast aan veronderstellingen die inmiddels door de politieke realiteiten zijn achterhaald. Dit leidt er toe dat er nog steeds geen begin is gemaakt met de aanpak van de in omvang steeds groter wordende problemen waarmee de Sovjet militairen worden geconfronteerd. Daarbij gaat het, afgezien van de herstructurering van het defensie-apparaat zelf, vooral ook om de sterk verslechterende sociale omstandigheden (huisvesting, salarissen) alsmede om de vrijwel onhoudbare positie van Sovjet militairen in crisisgebieden (o.a. Transkaukasus, Moldavië). Mede doordat de traditionele bevelsstructuren formeel nog

bestaan, is het theoretisch denkbaar dat de centrale defensieleiding het uiteenval-
len van de Unie door een staatsgreep zal trachten te stoppen. Concrete aanwijzingen
daarvoor ontbreken echter. In het licht van de grote politieke risico's, twijfels
over de technische uitvoerbaarheid en het vooruitzicht van grootschalig bloedver-
gieten verbonden aan een dergelijke stap, zal de militaire leiding naar verwachting
niet in staat zijn om tot een dergelijk optreden te besluiten. Op Unie-niveau
ontbreken, door de reeds vergevorderde decentralisatie, eveneens de voorwaarden voor
een succesvolle staatsgreep door het veiligheidsapparaat al dan niet in combinatie
met het inmiddels ontbonden partij-apparaat of vertegenwoordigers van de defensie-
industrie.

Een tweede mogelijk scenario is een staatsgreep op republieksniveau. Daarbij gaat
het niet om het verlenen van steun door militairen aan zittende regeringen van
individuele republieken. In het geval van Rusland zal de opstelling van president
Jeltsin ten opzichte van de militairen van doorslaggevende betekenis zijn. De
Russische president is zich van de noodzaak van een (voorlopig) goede relatie met de
militairen bewust. In dat kader verdient ook zijn recente besluit om de salarissen
van de militairen op korte termijn fors te verhogen vermelding. Hoewel in het kader
van de economische hervormingen de Russische autoriteiten de militaire uitgaven het
komende jaar mogelijk zullen halveren en de materieeluitgaven met zelfs 70 à 80%
zullen terugbrengen, zal daarbij zeker geprobeerd worden om de levensomstandigheden
van de militairen (en daarmee hun loyaliteit aan de Russische leiding) zoveel
mogelijk op peil te houden. Naar verwachting zullen de defensiereducties dan ook
voorlopig geen aanleiding geven tot tegen Jeltsin gerichte staatsgreep-initiatieven
door het militaire apparaat. Er zijn evenmin aanwijzingen dat het onlangs gevormde
Russische veiligheidsapparaat zich aan de controle van Jeltsin onttrekt en voor een
coup poging beschikbaar zou zijn. Hetzelfde geldt voor de restanten van het partij-
apparaat van de Russische Communistische Partij en de inmiddels door de Russische
regering overgenomen centrale militair-industriële bureaucratie.

Voor de politieke stabiliteit kunnen op lokaal en regionaal niveau een drietal grote
gevaaren worden onderscheiden. In dat verband kunnen genoemd worden gewapende acties
van militairen, die door het optreden van de autoriteiten in de republieken in een
als onaanvaardbaar ervaren (dwang) positie terecht komen en vervolgens tot eigen-
machtig militair optreden overgaan, voedselrellen en etnische gewelddadigheden.

Op economisch gebied zullen zich, door het wegvallen van de regelingen en structuren
aan de planeconomie gekoppeld aan de structurele tekortkomingen van het transport-
en distributiesysteem, deze winter groeiende problemen in de voedselvoorziening
voordoen. Met name steden die weinig te bieden hebben in de ruilhandel, die de
relatie stad-platteland steeds meer karakteriseren, staat een moeilijke periode te
wachten. Daarin zijn voedselrellen zeer aannemelijk.

Op politiek gebied zullen de spanningen in gebieden met omvangrijke minderheden
aanzienlijk toenemen. Vooral de omvangrijke Russische minderheden (waaronder ook
militairen en hun gezinnen) in verschillende republieken vormen, met name in het
geval van discriminatie door de republieksregeringen, een sterk destabiliserend
element.

Lokale of regionale opstanden, waar ook managers van in ernstige financiële moei-
lijkheden verkerende defensie-bedrijven zich bij kunnen aansluiten, kunnen in
beginsel leiden tot de omverwerping van het gezag alsmede de terugkeer van voorma-
lige CPSU-functionarissen of het overnemen door hoge plaatselijke militairen van
vooraanstaande machtsposities op het genoemde, lagere, bestuursniveau.

Indien men er niet in zou slagen om dergelijke lokale opstanden en/of militaire
revoltes snel te beëindigen, bestaat het gevaar dat de situatie in bepaalde gebieden

dreigt af te glijden naar anarchie. Er bestaat reden tot twijfel of de autoriteiten in de republieken in staat zijn dergelijke crises effectief, door de inzet van leger of politie of met andere middelen (voedselleveranties) het hoofd te bieden. Dit wordt mede veroorzaakt doordat de militaire doch ook de civiele autoriteiten, alsmede de parlementen in de republieken, grote terughoudendheid aan de dag leggen om militairen te laten interveniëren en de orde te herstellen. Een ontwikkeling naar anarchie in grote gebieden zou alsnog aanleiding kunnen geven tot een machtsovername door de militairen in de betreffende republiek. Dit geldt zeker ook voor Rusland.

Conclusie

Vooralsnog moeten de kansen op een nieuwe staatsgreppoging door de strijdkrachten in samenwerking met het partij-apparaat van de voormalige Communistische Partij of de militair-Industriële bureaucratie, op Unieniveau gering worden geacht. Op republieksniveau is een dergelijke staatsgreep evenmin waarschijnlijk. Dit geldt ook voor Rusland waar president Jeltsin zich bewust is van de noodzaak om, ondanks de onvermijdelijke defensiereducties, met het militaire apparaat een goede relatie te onderhouden. Op lokaal en regionaal niveau zijn evenwel crises denkbaar die een zodanige omvang kunnen krijgen dat militairen in de betreffende republiek daarin aanleiding zien om de mogelijkheden van een staatsgreep te heroverwegen. Dit laatste geldt ook voor de Russische republiek.

2. Nieuw Gemenebest

Inleiding

Nadat de Oekraïense president Kravchuk bij zijn ambtsaanvaarding op 5 december opnieuw duidelijk had gemaakt het ontwerp voor een nieuw Unieverdrag niet te zullen tekenen, verklaarde de Russische president Yeltsin op 8 december in een toespraak voor het Witrussische parlement geen heil meer te zien in het streven van Sovjet president Gorbachev naar een nieuwe politieke unie. Tegen deze achtergrond besloten de presidenten van Oekraïne, Rusland en Witrusland op 8 en 9 december tijdens gezamenlijk overleg op initiatief van Kravchuk in Witrusland tot de vorming van een "Gemenebest van Onafhankelijke Staten". De desbetreffende overeenkomst is inmiddels door de parlementen van de Oekraïne, Witrusland, en de Russische Federatie geratificeerd. Inmiddels hebben ook de vijf Centraal-Aziatische republieken aangegeven van het Gemenebest deel te willen uitmaken. Eenzelfde stap zou door de Transkaukasische republieken eveneens nog worden overwogen.

inhoud van de overeenkomst

De overeenkomst stellen de drie republieken vast dat wat hen betreft "de Sovjet Unie, als subject van internationaal recht en als geopolitieke realiteit, ophoudt te bestaan". Volgens de overeenkomst is er een einde gekomen aan de activiteiten van de organen van de voormalige Sovjet Unie en is toepassing van de rechtsnormen en regels van "derde landen, met inbegrip van de voormalige Sovjet Unie" op het grondgebied van de drie staten niet langer toegestaan. De drie republieken erkennen uitdrukkelijk de onschendbaarheid van de huidige onderlinge grenzen en elkaars territoriale integriteit, en zien daarmee af van onderlinge gebiedsaanspraken.

Hoewel het bij het initiatief tot het gemenebest om een uitsluitend slavische aangelegenheid ging, staat dit volgens de verklaring van de drie presidenten open voor alle leden van de voormalige Sovjet Unie en voor andere staten die de doeleinden en beginselen van het gemenebest delen. Als gemeenschappelijke activiteiten worden onder meer genoemd "de coördinatie van het buitenlandse beleid, de vorming en ontwikkeling van een gemeenschappelijke economische ruimte, grensbeveiliging en het migratiebeleid, de ontwikkeling van het transport- en verbindingstelsel, de bescherming van het milieu en ecologische veiligheid en de de strijd tegen de georganiseerde misdaad", alsmede coördinatie van de activiteiten om de gevolgen van de kernramp in Chernobyl te boven te komen. Ook is sprake van het behoud van de

Roebel als gezamenlijke munteenheid en een harmonisering van de economische hervormingen door de republieken. Dit alles moet de komende maanden in een reeks speciale overeenkomsten worden uitgewerkt. Verder is besloten een aantal coördinatie-organen in te stellen, die in Minsk gevestigd zullen worden.

De drie republieken verplichten zich de internationale rechtsnormen en de verdragsverplichtingen van de voormalige Sovjet Unie strikt te zullen naleven. In dit verband is met name sprake van het Handvest van de Verenigde Naties, de Slotakte van Helsinki en andere documenten van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa. Door afzonderlijke republieken is echter ook gewag gemaakt van START, CSE en het Non-ProliferatieVerdrag.

In de overeenkomst wordt het recht van de deelnemende staten onderschreven om eigen strijdkrachten te vormen, maar is tevens overeengekomen een verenigd bevel over een gemeenschappelijke "militair-strategische ruimte" in stand te houden. De drie republieken willen het gezamenlijke beheer/controlé over de kerwapens op hun grondgebied in het gemeenebest onderbrengen en verklaren te streven naar totale nucleaire ontwapening onder internationaal toezicht. Verder spreken zij zich uit voor samenwerking in de militaire uitgaven en bewapening verder terug te dringen.

Beschouwing

De door de gemeenebest-leden beoogde samenwerkingsgebieden komen in belangrijke mate overeen met die in Gorbachev's unie-voorstellen. In tegenstelling tot de unie-voorstellen voorziet de gemeenebest-overeenkomst echter niet in centrale bestuursinstellingen boven de republieken met eigen bevoegdheden, die met name voor de Oekraïne onaanvaardbaar waren. De gemeenebest-plannen houden wat dat betreft een duidelijke concessie van Rusland en Witrusland aan de Oekraïne in. Gezien het militaire, politieke en economische gewicht van de drie slavische republieken binnen de voormalige Sovjet Unie en het feit dat meerdere republieken inmiddels geneigd zijn zich bij het gemeenebest aan te sluiten, betekenen de plannen het definitieve einde voor het door Gorbachev nagestreefde Unieverdrag en de centrale bestuursorganen.

Door deze ontwikkelingen is de positie van Gorbachev als president van de Sovjet Unie verder uitgehold. Gorbachev heeft weliswaar als president en Hoogste Opperbevelhebber van de Sovjet strijdkrachten nog steeds de formele controle over de kernwapens, maar de militaire leiding lijkt niet meer bereid Gorbachev's unieplannen te steunen. Opmerkelijk is in dit verband dat een ontmoeting tussen Gorbachev en de militaire leiding op 10 december geen openlijke steunbetuiging voor de Sovjet president heeft opgeleverd. Daarentegen heeft Minister van Defensie Shaposhnikov zich bij herhaling voor gemeenebest-ideeën uitgesproken en heeft de militaire leiding bij een ontmoeting met de Russische president Yeltsin op 11 december openlijk haar steun uitgesproken voor de in de gemeenebest-plannen opgenomen defensievoorstellen. Hoewel Gorbachev aanvankelijk de gemeenebest-plannen als ongrondwettig veroordeelde en aangaf voor het voortbestaan van de unie te zullen blijven vechten, is duidelijk geworden dat dit streven geen kans op succes meer heeft. Tegen deze achtergrond zijn er inmiddels aanwijzingen dat hij bereid zou zijn zich bij de vorming van een gemeenebest neer te leggen. Zijn aftreden als president op korte termijn zou het formele einde van het Sovjet staatsbestel betekenen, maar tevens de formele overdracht van taken en bevoegdheden van de centrale gezagsorganen naar de republieken en het gemeenebest kunnen bemoeilijken en de politieke controle over de strijdkrachten in deze overgangsfase ongunstig beïnvloeden.

Met name Kazachstan bevindt zich als de vierde republiek waar strategische kernwapens zijn opgesteld t.a.v. het gemeenebest in een moeilijke positie. Een factor van belang daarbij is het feit dat de Russen zeker in het geïndustrialiseerde Noorden van deze republiek de dominante bevolkingsgroep vormen. Na het bekend worden van de gemeenebest-plannen heeft de Kazachstaanse president Nazarbajev zich aanvankelijk

terughoudend opgesteld, doch later verklaard rekening te houden met de "objectieve omstandigheden die het leven dicteert". Kazachstan heeft zich inmiddels na overleg met de andere vier Centraal-Aziatische republieken op 12 december in de Turkmeense hoofdstad Ashkabad uitgesproken voor aansluiting bij het gemenebest.

De slavische dominantie van het gemenebest vormt overigens een complicerende factor voor de toetreding van de niet-slavische republieken, die zich door de gang van zaken bij het tot stand komen van de gemenebest-overeenkomst toch al buitengesloten achten. In het bijzonder de Centraal-Aziatische republieken vrezen dat aansluiting bij het gemenebest tot continuering van de traditionele Russisch/slavische overheersing zal leiden. Een Islamitische statenbond als politiek alternatief is echter niet haalbaar om zowel politieke als economische redenen. Het feit echter dat het gemenebest geen centrale bestuursorganen doch slechts coördinerende instanties zal kennen, kan een deel van deze vrees wegnemen. De Centraal-Aziatische republieken zouden overigens, met uitzondering van Kazachstan, voor de slavische republieken een grote economische belasting vormen. Dit geldt in mindere mate voor de republieken in de Transkaukasus, waar de voortdurende etnische onrust echter aansluiting bij dit nieuwe samenwerkingsverband voor de drie huidige gemenebest-landen minder aantrekkelijk maakt.

Conclusie

De gemenebest-plannen van de drie Slavische republieken betekenen een definitieve breuk met het traditionele Sovjet staatsbestel en Gorbachev's plannen om de Unie met behoud van een centraal gezag te herstructureren. Zijn aftreden als president op korte termijn zou echter de formele overdracht van taken en bevoegdheden van de centrale gezagsorganen naar de republieken en het gemenebest kunnen bemoeilijken en de politieke controle over de strijdkrachten in deze overgangsfase ongunstig beïnvloeden.

De gemenebest-overeenkomst waar naar verwachting de overgrote meerderheid van de voormalige Sovjet republieken zich bij zal willen aansluiten, laat nog tal van vragen open. Op defensiegebied is tussen de drie republieken weliswaar een accord bereikt over verdere bezuinigingen en een herstructurering van het militair-industriële complex, maar het is nog onduidelijk hoe in het kader van de defensie-samenwerking het beoogde verenigd commando over de gemeenschappelijke militair-strategische ruimte en het gemeenschappelijke beheer over de kernwapens zal worden georganiseerd. In dit verband hebben Rusland en de Oekraïne de afgelopen dagen bijvoorbeeld reeds tegenstrijdige uitspraken gedaan wat betreft de besluitvormingsprocedures rond de inzet van kernwapens. Ook is onduidelijk wat er moet gebeuren met militaire eenheden elders in de voormalige Sovjet Unie, in die gebieden die niet onder het gemenebest vallen.

Er is derhalve slechts sprake van een beginselaccord dat op zowel politiek, militair als economisch gebied door een reeks van verdragen nader zal moeten worden ingevuld. Met name de Oekraïense politieke leiding blijkt het akkoord echter reeds op een aantal punten in de praktijk anders te interpreteren dan de Russische Federatie en Witrusland. Belangrijke positieve punten blijven evenwel het besluit om de kernwapens onder gemeenschappelijke controle en beheer te houden en de uitdrukkelijke erkenning van de bestaande onderlinge grenzen en territoriale integriteit. Door dit laatste wordt het risico van gewelddadige grensconflicten tussen de deelnemende republieken verkleind.

Mede gelet op de steun die de militaire leiding inmiddels aan de gemenebest-plannen heeft betuigd, vormt de overeenkomst wel een politieke basis voor nauwe samenwerking tussen de vier voormalige Sovjet republieken waar strategische kernwapens zijn opgesteld met betrekking tot het beheer/controle over het strategisch-nucleaire wapenarsenaal van de voormalige Sovjet Unie.